

Centraal Economisch Plan 2020

Scenario

Langere duur en/of wijdere verspreiding van het coronavirus zal de economische groei negatief beïnvloeden.

Beschouwing

Ongelijke kansen leiden tot gemiste kansen voor kinderen én voor de economie.

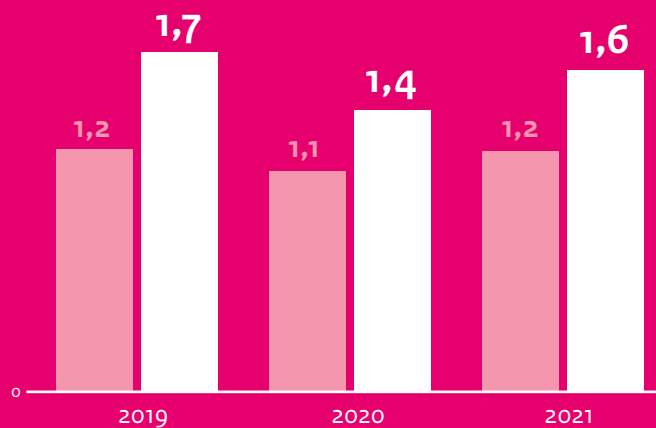
pagina 16

Impact coronavirus op economie zeer onzeker. Uitgaand van een beperkt effect groeit de economie gestaag.

bbp-groei in %

■ Nederland ■ eurozone

Update middellangetermijn

In 2022-2025 blijft de economische groei rond 1,5%. Dit is hoger dan eerder geraamd, door de nieuwe bevolkingsprognose van het CBS.

De **werkloosheid** ligt op een historisch laag niveau en blijft voorlopig laag.

De krappe arbeidsmarkt leidt tot een **hogere loonstijging** van 2,9% in 2020 en 2,8% in 2021.

Samen met lastenverlichting leidt dit tot een toename van de **statische koopkracht** van 2,1% in 2020 en 1,3% in 2021.

Samenvatting

De economische impact van het coronavirus is op dit moment moeilijk te voorspellen. In deze raming is aangenomen dat het virus snel onder controle komt, maar is ook een scenario opgenomen waarin het virus zich wijder verspreidt en langduriger impact heeft. Dit risico is op het moment van publicatie mogelijk al deels werkelijkheid geworden. Als de verspreiding van het virus niet snel tot staan wordt gebracht, zal dit de economische groei verder negatief beïnvloeden.

Uitgaand van een beperkt effect van de verspreiding van het coronavirus groeit de Nederlandse economie in 2020 en 2021 gestaag door, met 1,4% in 2020 en 1,6% in 2021. Gegeven de uitzonderlijk lage groei van de wereldhandel en de magere groei in de ons omringende landen doet de Nederlandse economie het relatief goed.

De stikstof- en pfas-problematiek leidt in 2020 tot ongeveer 0,2% lagere groei, in 2021 is het effect nog ongeveer 0,1%. De woninginvesteringen dalen in zowel 2020 als in 2021. De woningmarkt blijft gespannen door de lagere bouwproductie en de voortdurende stijging van het aantal huishoudens.

De werkloosheid ligt op een historisch laag niveau en blijft voorlopig laag. De krappe arbeidsmarkt leidt tot een hogere loonstijging van 2,9% in 2020 en 2,8% in 2021. Gecombineerd met lastenverlichting leidt dit tot een toename van de koopkracht van 2,1% in 2020 en 1,3% in 2021.

Het begrotingsoverschot daalt naar 0,1% bbp in 2021. Hierin is voorzien dat de overheid vooral in 2020 moeite blijft houden de begrote middelen uit te geven, mede door de krappe arbeidsmarkt en de problemen in de bouwsector.

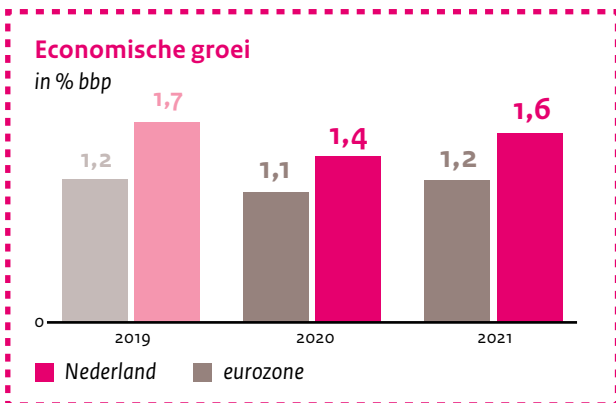
Er zijn naast het coronavirus ook andere risico's bij de raming. De handelspolitiek van de VS blijft onvoorspelbaar, het is onzeker of er invoertarieven op Europese auto's komen en een opleving van het handelsconflict tussen de VS en China is niet uitgesloten. Verder is een onordelijke Brexit afgewend, maar er is nieuwe onzekerheid of de handelsrelatie tussen de EU en het VK tijdig vorm krijgt. In eigen land blijft de invloed van de stikstof- en pfas-problematiek onzeker. De groei kan hoger uitvallen doordat de lonen harder stijgen dan in deze raming is voorzien.

Op de middellange termijn blijft de groei rond 1,5% per jaar. Dat is flink hoger dan in de middellangetermijnverkenning van het CPB in november werd gerapporteerd. De bijstelling komt vrijwel volledig door de hogere bevolkingsprognose van het CBS. De raming van de overheidsfinanciën in de komende kabinetsperiode verbetert door de hogere groei, wat leidt tot een kleiner houdbaarheidsstekort van 0,8%.

In de beschouwing bij het CEP vraagt het CPB aandacht voor kansenongelijkheid. Kinderen van ouders met een laag inkomen hebben een aanzienlijk lagere kans om zelf een hoog inkomen te verwerven dan kinderen van rijke ouders. Dat komt deels doordat rijke ouders hun kinderen financieel kunnen ondersteunen, maar minstens zo belangrijk zijn steuntjes in de rug als een goed netwerk, het leren van ongeschreven regels en de aanwezigheid van rolmodellen. Beleid dat erop gericht is om kinderen van minder gefortuneerde ouders soortgelijke kansen te bieden kan die kinderen helpen hun volledige potentieel te benutten. Dat is niet alleen goed voor die kinderen, maar ook voor de economie. Ongelijke kansen zijn gemiste kansen.

Impact coronavirus onzeker

De economische impact van het coronavirus is op dit moment moeilijk te voorspellen. Uitgaand van een beperkt effect van het virus groeit de Nederlandse economie gestaag door

Onzekerheid

In de raming is een scenario opgenomen waarin het **coronavirus** zich verder verspreidt en langduriger impact heeft

Andere risico's

lonen ↑

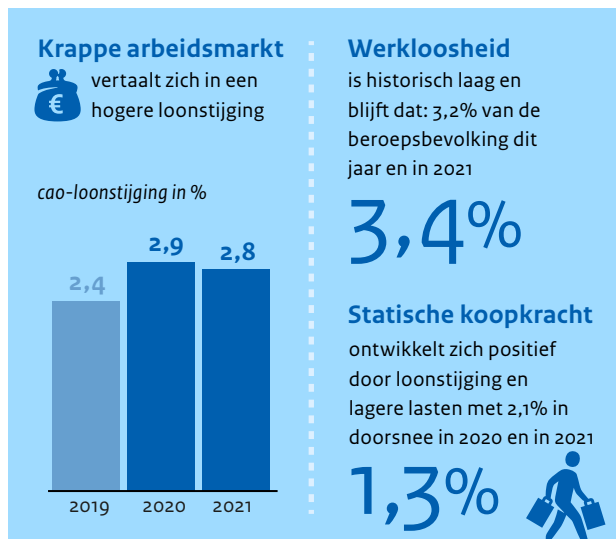
stikstof ↓

brexit ↓

handel vs ↓

Beschouwing
Ongelijke kansen leiden tot gemiste kansen voor kinderen én voor de economie
pagina 16

2022-2025

UPDATE MIDDELANGETERMIJN

Ook in 2022-2025 blijft de bbp-groei rond 1,5%. Dit is hoger dan eerder geraamd, door de nieuwe bevolkingsprognose van het CBS. Het EMU-saldo verbetert mee naar 0,1% van het bbp in 2025 en het houdbaarheidstekort naar 0,8%

Centraal Economisch Plan (CEP) 2020

In 2020 viert het CPB zijn 75-jarig bestaan, het Centraal Economisch Plan (CEP) is al sinds de oprichting een van zijn voornaamste producten. Al in 1946 verscheen het eerste CEP.¹ Sindsdien is er veel veranderd, destijds stond het CEP volledig in het teken van de wederopbouw en had het nog daadwerkelijk het karakter van een plan voor de verdeling van de schaarse naoorlogse middelen. Toch is er ook heel wat hetzelfde gebleven, deze constatering uit het eerste CEP heeft eeuwigheidswaarde: “Het spreekt wel vanzelf, dat het, vooral in een chaotischen tijd als waarin wij nog steeds leven, zeer wel mogelijk en zelfs waarschijnlijk is, dat deze verwachtingen op een aantal punten niet in vervulling gaan.” Het CEP ontwikkelde zich al gauw van een plan tot een raming. En hoewel de enige zekerheid van een raming is dat zij niet uitkomt, is het CEP een vaste waarde geworden die, gegeven die onzekere toekomst, een richtpunt verschaft aan burgers, sociale partners en beleidsmakers. Immers, zoals ook werd opgemerkt in dat eerste CEP: “Deze onzekerheid van den grondslag maakt de opstelling van een plan echter niet onvruchtbaar; integendeel, de beschikking over een weldoordacht plan is daardoor te meer noodig, ten einde te allen tijde snel de repercussies van belangrijke storende invloeden te kunnen bepalen en het beleid aan de daardoor gewijzigde omstandigheden te kunnen aanpassen.”

De economie in 2020 en 2021

Een belangrijke kanttekening bij deze raming is de onzekerheid rond de verspreiding van het coronavirus. Bij afsluiting van deze raming is aangenomen dat het virus snel onder controle komt, met beperkte economische gevolgen.² Een langere duur en/of wijdere verspreiding van het coronavirus zal de economische groei negatief beïnvloeden. Kader 1 verkent een scenario waarin het coronavirus tot een ernstiger verstoring van het economisch verkeer leidt. Dit risico is op het moment van publicatie mogelijk al deels werkelijkheid geworden.

De komende jaren blijft de mondiale groei mager. De wereldeconomie groeit met 3% in 2020 en 2021. Er is vrijwel nergens sprake van een recessie, maar het algehele lagere tempo dat in 2019 werd ingezet houdt aan. In vrijwel alle regio's is het beeld dat de industrie het moeilijk heeft, terwijl de dienstensector beter overeind blijft. De voornaamste verklaring is de aanhoudende onzekerheid rond het mondiale handelsbeleid, die wereldwijd de investeringen, duurzame consumptie en handel remt. De zwartste scenario's zijn met het fase 1-handelsakkoord tussen de VS en China en het afwenden van een no-deal-Brexit weliswaar van tafel, maar de schaduw van handelonzekerheid blijft: het akkoord tussen de VS en China heeft meer het karakter van een wapenstilstand dan van een vredesakkoord, en de toekomstige handelsrelatie tussen het VK en de EU is ongewis. De groei in de VS zakt wat terug als gevolg van het handelsconflict en de uitfasering van de budgettaire impuls van de belastingverlaging. De Chinese groei koelt al langer af door de transitie naar binnenlands gedragen groei en overheidsbeleid om de schuldopbouw te remmen. Deze afkoeling wordt versterkt door het handelsconflict en de gevolgen van de uitbraak van het coronavirus.

¹ In de CPB Historische Collectie ([link](#)) zijn alle publicaties vanaf 1946 beschikbaar.

² De technische ramingen van wisselkoersen, oliepijzen en rentes zijn gebaseerd op data van week 3 (13-17 januari). De ramingen van de korte rente en de lange rente zijn gebaseerd op marktverwachtingen (respectievelijk rente futures en forward swap rates). Zie Ji, K. en D. Kingma, 2018, CPB Achtergronddocument Forecasting long-term interest rates ([link](#)). Voor de invloed van het coronavirus is uitgegaan van beperkte economische effecten in China in het eerste kwartaal van 2020, met enige inhaalgroei in het tweede kwartaal.

Onzekerheid over coronavirus

Bij het vaststellen van de raming is aangenomen dat het coronavirus snel onder controle komt en de economische gevolgen tijdelijk zijn en beperkt blijven tot China. Daarbij is aangenomen dat de Chinese industrie snel weer op volle capaciteit draait en een groot deel van de verloren productie later in het jaar inhaalt.

Een langere duur en/of wijdere verspreiding van het coronavirus zal de economische groei op langere termijn negatief beïnvloeden. Inmiddels zijn er naast China infectiehaarden in andere Aziatische landen, en zijn er ook besmettingen in Europa. Indien deze uitbraken niet snel onder controle komen en overheden in reactie daarop handels- en verkeersstromen verder moeten beteugelen, kunnen de effecten groot zijn. Om een indruk te geven van de mogelijke omvang van de effecten is een scenario gesimuleerd waarbij het virus zich verspreidt over Azië en Europa, waarbij de epidemie pas in het derde kwartaal van 2020 uitdooft (a). Verondersteld wordt dat de particuliere consumptie, investeringen en handel (inclusief toerisme) een negatieve schok krijgen waardoor de bbp-groei van China en Europa ieder grofweg halveert. Verder daalt de olieprijs met 15 dollar per vat en is er een beurscorrectie van 15%. Nederland wordt in dit scenario niet direct zelf geraakt door de epidemie. In dit scenario daalt de relevante wereldhandel in de ramingsperiode met 1,7%-punt. Door een afname van de uitvoer, investeringen en consumptie komt het Nederlands bbp hierdoor 0,8%-punt lager uit.

Effecten van een wijdere verspreiding van het coronavirus

	Effecten per jaar; mutaties in %-punten	
	2020	2021
Relevante wereldhandel, volume	-1,4	-0,3
Uitvoer goederen en diensten, volume	-1,1	-0,3
Consumptie huishoudens, volume	-0,4	-0,2
Bruto binnenlands product, volume	-0,5	-0,3
Werkgelegenheid (gewerkte uren)	-0,2	-0,4

(a) De kwantificering in het gesimuleerde scenario is in lijn met andere analyses ([link](#)) ([link](#)) ([link](#)).

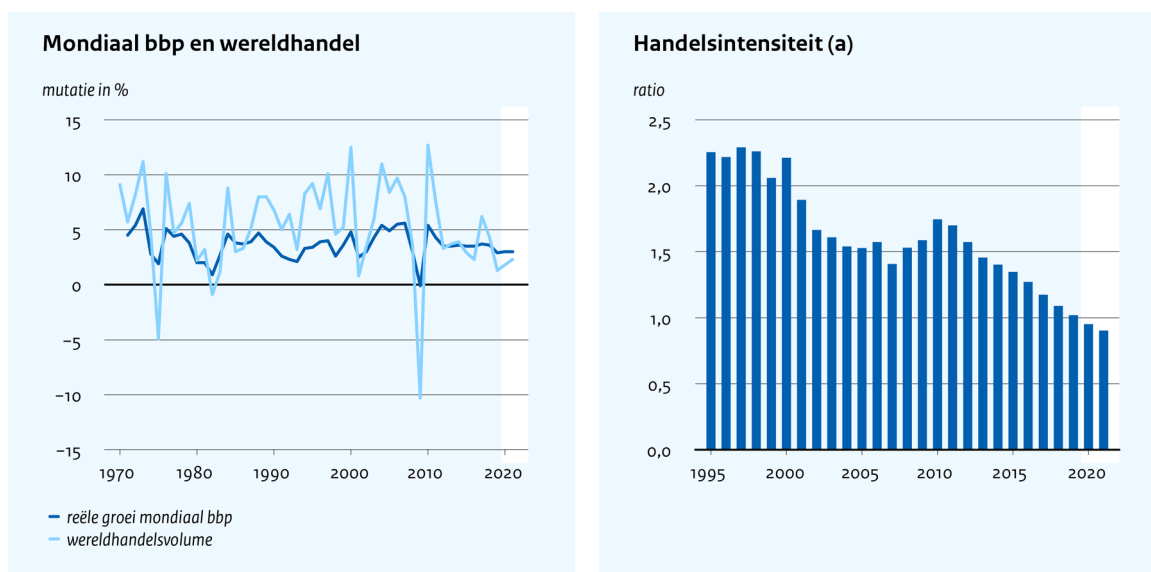
Een onzekerheid hierbij vormen de effecten op mondiale productieketens. China heeft de afgelopen jaren een centrale rol verworven in diverse complexe, multinationale productieketens. Zo heeft Apple productiefaciliteiten in 43 landen, die ieder componenten ontvangen van fabrikanten in China. Via dit soort keteneffecten worden ook producenten in Nederland getroffen. De mate waarin deze productieketens verstoringen in de aanvoer kunnen opvangen hangt sterk samen met de grootte van de huidige voorraden. De hier gepresenteerde negatieve effecten kunnen daarom groter worden bij een langere duur van de productieonderbreking.

Grotere gevolgen kunnen niet worden uitgesloten. Een ernstiger scenario is ook denkbaar, zo kan het virus zich nog verder wereldwijd verspreiden en ook Amerika, Afrika en Australië treffen. Als Nederland zelf direct getroffen wordt door het virus en in reactie op grote schaal maatregelen moet nemen die ingrijpen in het economisch verkeer, zullen de gevolgen nog veel groter zijn.

De groei van de wereldhandel bevindt zich historisch gezien op een laag niveau. De wereldhandel groeide in 2019 onder invloed van de handelsspanningen slechts met 1,3%. Afgezien van de financiële crisis moeten we terug naar begin jaren tachtig voor een dergelijk laag groeitempo. De komende jaren krabbelt de groei iets op naar 1,8% in 2020 en 2,3% in 2021, percentages die nog altijd ruim onder het twintigjaarsgemiddelde van 5,0% liggen. Deze ontwikkeling past in een langere trend. Rond de eeuwwisseling groeide de wereldhandel gemiddeld twee keer zo snel als de mondiale groei. Als gevolg van structurele factoren, met name het afvlakkende tempo van de integratie van China en Midden- en Oost-Europese landen in de wereldeconomie, is deze verhouding gedaald. Incidentele factoren zoals het agressieve Amerikaanse handelsbeleid en de Brexit versterken deze trend. De groei van de voor Nederland relevante wereldhandel is met 1,9% in 2020 en 2,2% in 2021 wat lager dan in 2019, als gevolg van zwakke groei bij belangrijke handelspartners Duitsland en het VK.

Figuur 1.1 Wereldhandelsgroei ligt laag, groeitempo inmiddels lager dan dat van het bbp

(a) Verhouding groei wereldhandel en groei mondiaal bbp, voortschrijdend gemiddelde (exclusief 2009)
Bron: CPB ([link](#))

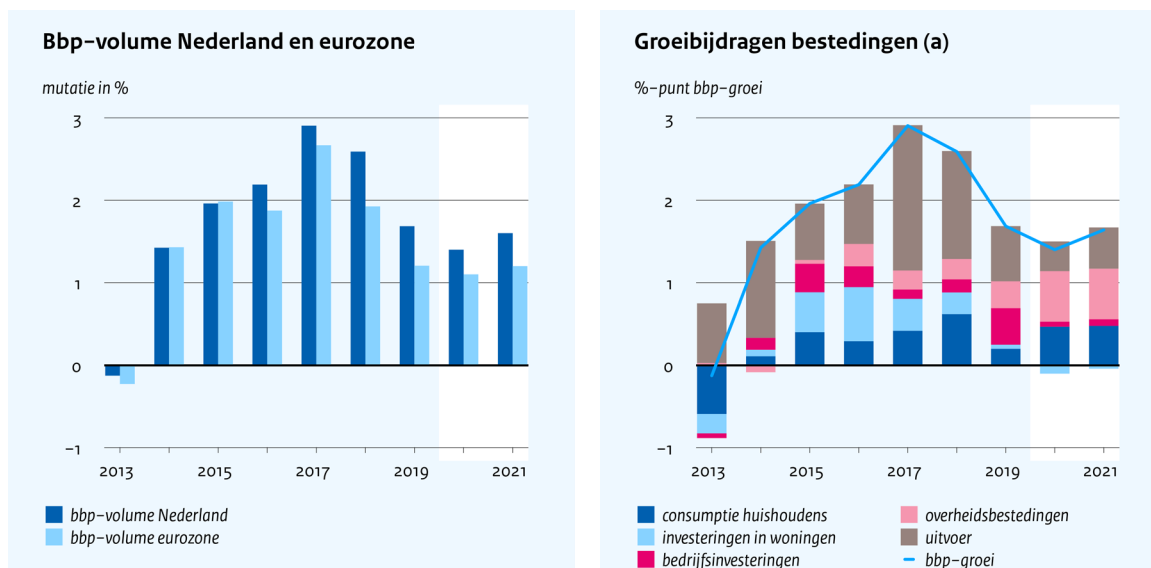
Het eurogebied onttrekt zich niet aan de magere mondiale ontwikkeling. De zwakke externe vraag remt ook de Europese economie. Mede als gevolg hiervan hapert de Europese maakindustrie. In Duitsland komen daar de problemen rond de energietransitie in de auto-industrie nog bovenop. Een recessie in Duitsland wordt voornamelijk vermeden doordat de groei in de dienstensector standhoudt, geholpen door een sterke arbeidsmarkt. Per saldo blijft de groei in de eurozone stabiel op 1,1% in 2020 en 1,2% in 2021. De inflatie blijft in de ramingsperiode vlak op 1,4%. Dat is nog altijd onder de doelstelling van beneden, maar dichtbij 2%, ondanks het accommoderende beleid van de ECB en de uitzonderlijk lage rente. Onderliggend loopt de kerninflatie wel iets op door een hogere loonstijging, maar doet een dalende olieprijs dat effect teniet.

De Nederlandse economie groeit gestaag door, gegeven het buitenlandbeeld is dat relatief goed. Vooral de bestedingen van huishoudens en de overheid dragen hieraan bij. In 2020 groeit het bbp met 1,4%, in 2021 met 1,6%. Een pessimist zou dat een gematigd groeitempo kunnen noemen, iets onder de potentiële groei. Een optimist zou er wellicht op wijzen dat de groei sinds 2014 acht aaneengesloten jaren ruim boven de 1% ligt, wat sinds de jaren negentig niet is voorgekomen. Als deze raming uitkomt groeit de Nederlandse economie ook al zes aaneengesloten jaren harder dan die van de eurozone.

De groei is redelijk breed gedragen, de bijdrage van de investeringen valt terug. In de periode 2019-2021 is de bijdrage aan de groei van de uitvoer nog altijd positief, maar wat meer bescheiden vergeleken met de jaren daarvoor, in lijn met de lage groei van de relevante wereldhandel. De bijdrage van de groei van de consumptie

loopt de komende jaren wat op ten opzichte van 2019, profiterend van een flinke stijging van het beschikbaar inkomen. Ook de bijdrage van de overheidsbestedingen is substantieel hoger dan de afgelopen jaren. De bijdrage van de investeringen valt terug, onder andere doordat de woninginvesteringen de komende jaren dalen als gevolg van de stikstof- en pfas-problematiek.

Figuur 1.2 Nederland groeit harder dan eurozone, investeringen dragen weinig bij aan groei

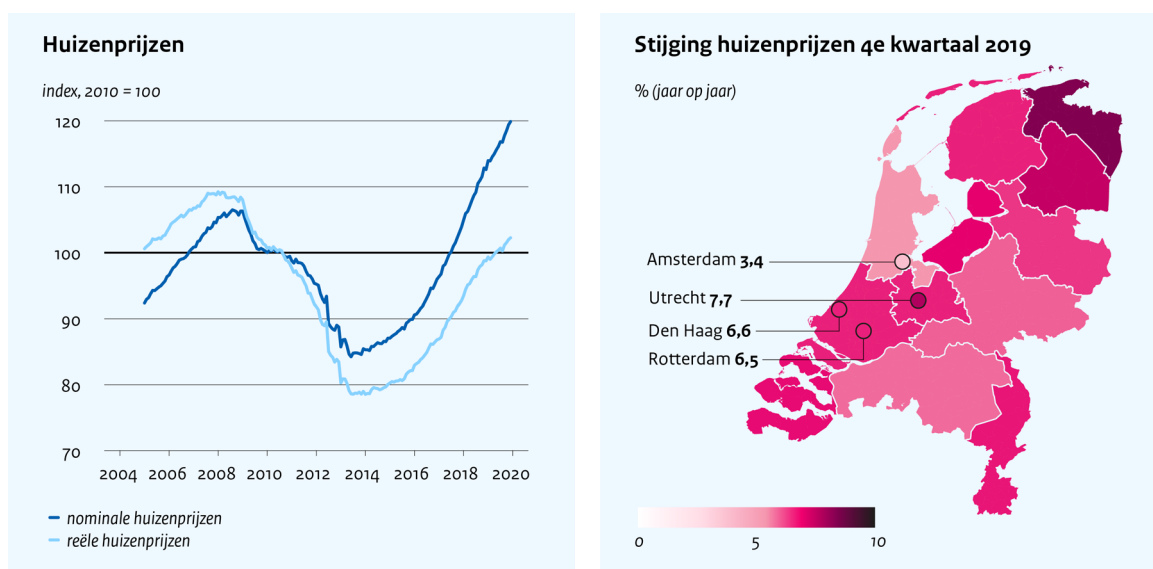
(a) De finale en gecumuleerde intermediaire invoer zijn in mindering gebracht op de bestedingscategorieën.
Bron: CBS en CPB ([link](#))

De bouw ondervindt hinder van de stikstof- en pfas-problematiek, de woningmarkt blijft krap. Sinds medio 2019 kampt de bouw met problemen als gevolg van de stikstofuitspraak en de pfas-norm. De precieze invloed hiervan is nog moeilijk in te schatten, maar de laatste cijfers over verwachtingen en orderomzet in de bouw lijken te wijzen op een wat groter effect dan eerder gedacht.³ In deze raming is rekening gehouden met een negatief bbp-effect van 0,2% in 2020 en 0,1 in 2021. De bouwproductie groeit als gevolg van deze problemen en personeelstekorten onvoldoende om de spanning op de woningmarkt weg te nemen. De komende jaren blijft de woningmarkt dus krap. De huizenprijzen zijn de afgelopen jaren fors gestegen, en ondanks een lichte afvlakking van de groei in 2019 is van echte afkoeling geen sprake. De stijging is geen Randstedelijk fenomeen meer, inmiddels liggen de nominale huizenprijzen in alle regio's boven het niveau van voor de crisis. De achtergrond is de robuuste stijging van het aantal huishoudens bij een beperkte aanbodgroei. Ook de historisch lage rente heeft de prijzen opgedreven, hoewel de betaalbaarheid van woningen voor starters in sommige regio's wel problematisch is geworden.

Ook de arbeidsmarkt blijft gespannen, de werkloosheid loopt licht op vanaf een historisch laag niveau. De werkloosheid bereikte in januari 2020 met 3,0% een laagterecord sinds de start van de maandcijfers in 2003. De komende jaren loopt de werkloosheid nauwelijks op, naar 3,2% in 2020 en 3,4% in 2021. Dat de Nederlandse economie in 2019-2021 naar een duidelijk lager groeitempo is gegaan vertaalt zich dus maar zeer beperkt in een hogere werkloosheid. De werkgelegenheidsgroei neemt weliswaar af, tot 1,1% in 2020 en 0,9% in 2021, maar ook de groei van het arbeidsaanbod neemt af, door de vergrijzing en doordat zich bij lagere groei minder mensen op de arbeidsmarkt melden. De groei van de arbeidsproductiviteit was in 2019 erg laag, en loopt op tot 0,4% in 2020 en 0,9% in 2021, na jaren van zeer beperkte stijging.

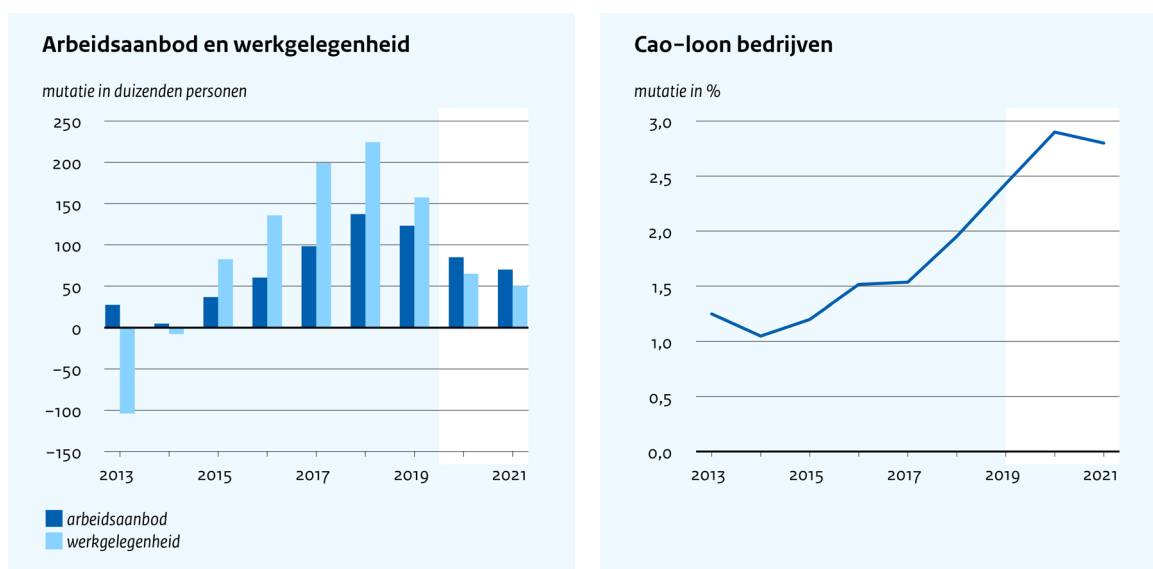
³ Zie het kader 'Gevolgen PAS-uitspraak voor de bouwsector' in de Decemberraming 2019 ([link](#)).

Figuur 1.3 Huizenprijzen zijn hard gestegen, ook buiten de Randstad lopen de prijzen op

Bron: CBS en CPB ([link](#))

Figuur 1.4 Arbeidsmarkt blijft krap, wat leidt tot hogere lonen

Bron: CBS en CPB ([link](#))

De krappe arbeidsmarkt vertaalt zich in hogere lonen, de inflatie valt terug. De hogere cao-loongroei die in 2019 is ingezet, zet zich met 2,9% in 2020 en 2,8% in 2021 voort. Na jaren van beperkte loonstijging maken de lonen daarmee een inhaalslag. De arbeidsinkomensquote loopt op van 73,9% in 2019 tot 75,9% in 2021 en ligt daarmee ongeveer 2%-punt boven het gemiddelde van de afgelopen twintig jaar. De inflatie (hicp) versnelde in 2019 tot 2,7% door hogere indirecte belastingen. In 2020 en 2021 is dat effect er niet, en valt de inflatie terug tot 1,6%. Onderliggend loopt de kerninflatie wel iets op door stijging van de huurprijzen en hogere invoerprijzen, maar een lagere energieprijz compenseert dit.

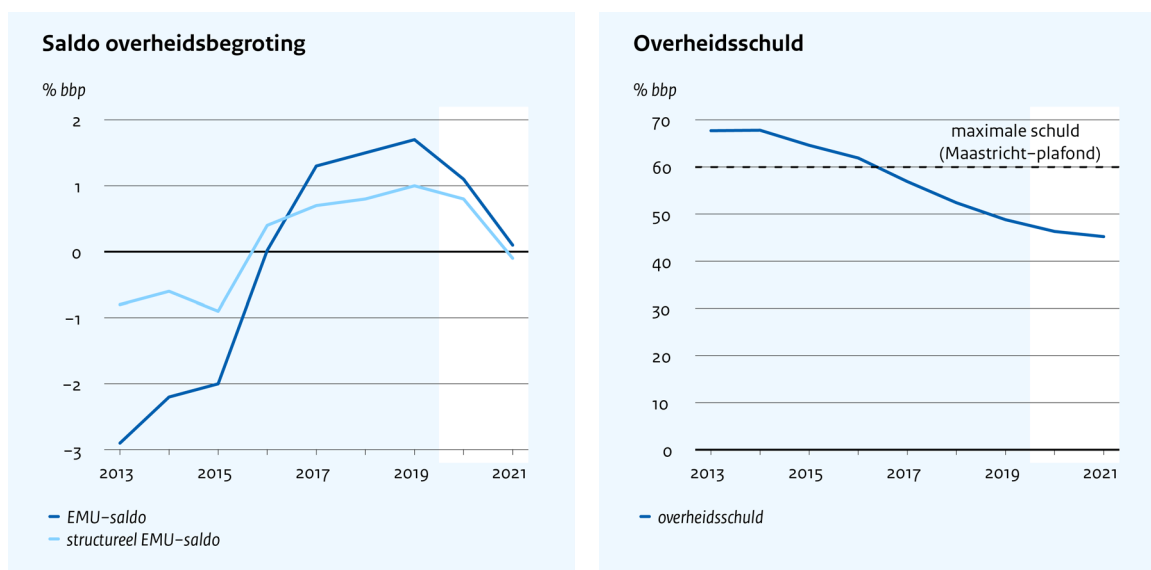
De reële loonstijging leidt samen met lastenverlichting tot een behoorlijke toename van de koopkracht. De combinatie van hogere lonen en lagere inflatie betekent een reële loonstijging van 1,2% in 2020 en 1,1% in 2021. Overheidsbeleid draagt daarnaast ook substantieel bij aan de koopkracht. De statische koopkracht neemt in doorsnee toe met 2,1% in 2020 en 1,3% in 2021. De koopkrachtstijging geldt voor alle groepen, maar is het

sterkst voor midden- en hogere inkomens. Werkenden gaan er meer op vooruit dan gepensioneerden en uitkeringsgerechtigden.

Pensioenkortingen in 2020 zijn nagenoeg vermeden, maar worden in 2021 wel voor een aantal fondsen voorzien. Door een lichte stijging van de rente en de gunstige ontwikkeling van de beurskoersen was uiteindelijk voor de meeste fondsen ook zonder de vrijstellingsregeling geen korting vereist geweest voor 2020. Indexatie is voor de meeste fondsen echter ook buiten bereik, waardoor de pensioenuitkering niet waardevast is. Voor 2021 moeten fondsen – conform het pensioenakkoord – aan de Minimaal Vereist Eigen Vermogen (MVEV) grens van 100% voldoen. Volgens deze raming zullen de fondsen voor zorg en overheid daar net aan voldoen, maar zal een kwart van de fondsen in de marktsector een korting van ongeveer 0,8% moeten doorvoeren. Verondersteld is dat ze deze korting ineens doorvoeren in 2021.

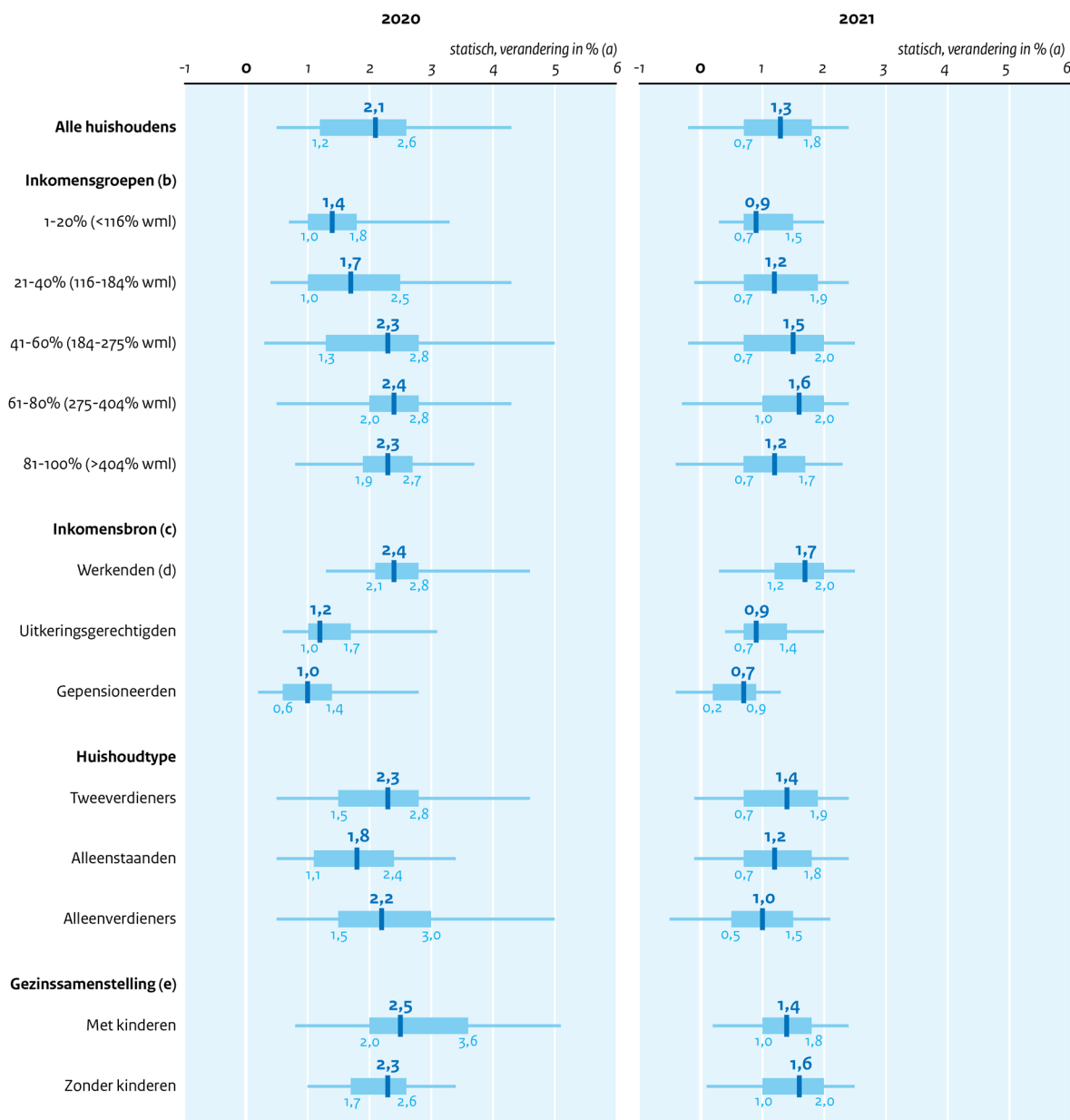
Het begrotingsbeleid is ondanks de onderuitputting expansief, het overschot daalt. Het begrotingsoverschot daalt van 1,7% bbp in 2019 naar 1,1% bbp in 2020 en 0,1% bbp in 2021. De saldooverslechtering is primair het gevolg van expansief begrotingsbeleid, met name het klimaatakkoord, pensioenakkoord en de aanvullende lastenverlichting waartoe in 2019 besloten is. Het saldo had overigens nog wat lager kunnen zijn: net als de afgelopen jaren worden dit en volgend jaar niet alle voorgenomen overheidsuitgaven gerealiseerd. In 2020 en 2021 treedt naar verwachting respectievelijk 3,4 mld euro en 1,7 mld euro aan onderuitputting op. De schuld daalt tot 45,2% bbp in 2021. De collectievelastendruk daalt van 39,4% in 2019 naar 38,6% in 2021, voornamelijk door beleidsmaatregelen.

Figuur 1.5 Overschot op de begroting blijft nipt positief, schuld blijft dalen

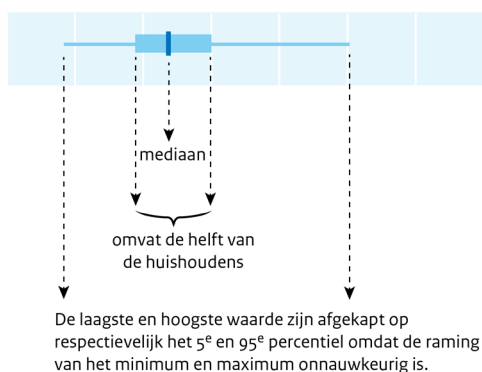

Er zijn naast het coronavirus diverse risico's bij de raming. De handelspolitiek van de VS blijft onvoorspelbaar, het is onzeker of er invoertarieven op Europese auto's komen en een opleving van het handelsconflict tussen de VS en China is niet uitgesloten. Verder is een onordelijke Brexit afgewend, maar er is nieuwe onzekerheid of de handelsrelatie tussen de EU en het VK tijdig vorm krijgt. In eigen land blijft de invloed van de stikstof- en pfas-problematiek onzeker, en zijn aanvullende klimaatmaatregelen als gevolg van de Urgenda-uitspraak mogelijk. Een opwaarts risico is dat de lonen in Nederland harder stijgen dan in deze raming is voorzien, gezien de recente verdere daling van de werkloosheid.

Figuur 1.6 Statische koopkrachtontwikkeling in 2020 en 2021

Hoe af te lezen?

Een mediaan is de middelste waarde van een verdeling van cijfers, geordend van laag naar hoog. Een mediane koopkrachtontwikkeling van 1,3% voor alle huishoudens betekent dat de helft van de huishoudens een koopkrachtontwikkeling van 1,3% of lager heeft, en de andere helft 1,3% of hoger. Voor de helft van de huishoudens valt de koopkrachtontwikkeling binnen het blauwe balkje, met een kwart boven en een kwart onder de mediaan. De andere helft van de huishoudens heeft een koopkrachtontwikkeling die hier buiten valt. De staarten van de boxplot laten de laagste en hoogste koopkrachtontwikkeling zien.

- (a) Exclusief incidentele inkomensveranderingen.
- (b) Bruto inkomen uit arbeid of uitkering op huishoudniveau; het bruto minimumloon (wml) is in 2020 ongeveer 21.600 euro. De inkomensgroepen zijn verdeeld in vijf groepen van gelijke grootte in oplopende volgorde van inkomen, ieder 20% van alle huishoudens.
- (c) De indeling naar inkomensbron is op basis van de hoogste inkomensbron op huishoudniveau, waarbij een huishouden waarvan hoofd of partner winst-inkomen heeft, bij werkenden wordt ingedeeld. Huishoudens met vroegpensioen of studiefinanciering als hoogste inkomensbron zijn uitgezonderd.
- (d) Bij werkenden wordt geen rekening gehouden met incidentele verandering van het loon, zoals het ontvangen of wegvallen van bonussen.
- (e) De indeling naar gezinssamenstelling is op basis van de aanwezigheid van kinderen tot achttien jaar en is exclusief huishoudens van gepensioneerden.

Tabel 1.1 Kerngegevens voor Nederland, 2016-2021

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
	mutaties per jaar in %					
Internationale economie						
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	3,7	5,5	3,4	2,4	1,9	2,2
Concurrentenprijs (a)	-2,6	1,3	-0,6	2,1	1,2	1,2
Olieprijs (dollars per vat)	43,8	54,3	70,9	64,3	62,4	58,4
Eurokoers (dollar per euro)	1,11	1,13	1,18	1,12	1,11	1,11
Lange rente Nederland (niveau in %)	0,3	0,5	0,6	-0,1	0,0	0,1
Volume bbp en bestedingen						
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	2,2	2,9	2,6	1,7	1,4	1,6
Consumptie huishoudens	1,1	2,1	2,3	1,4	1,9	1,9
Consumptie overheid	1,3	0,9	1,6	1,2	2,5	2,6
Investerings (inclusief voorraden)	-6,7	4,2	2,2	4,6	0,4	1,5
Uitvoer van goederen en diensten	1,7	6,5	3,7	2,6	2,7	2,8
Invoer van goederen en diensten	-2,0	6,2	3,3	3,2	3,3	3,4
Prijzen, lonen en koopkracht						
Prijs bruto binnenlands product	0,5	1,3	2,2	3,0	1,8	1,8
Uitvoerprijs goederen en diensten, exclusief energie	-1,3	1,3	1,0	0,8	1,0	1,2
Prijs goedereninvoer	-4,5	3,6	2,7	-1,2	0,3	0,3
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	0,1	1,3	1,6	2,7	1,6	1,6
Loonvoet bedrijven (per uur)	0,7	0,9	1,8	3,0	3,2	3,4
Cao-loon bedrijven (b)	1,5	1,5	2,0	2,4	2,9	2,8
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens	2,5	0,2	0,1	1,0	2,1	1,3
Arbeidsmarkt						
Beroepsbevolking	0,4	0,8	1,2	1,6	1,1	0,9
Werkzame beroepsbevolking	1,3	2,1	2,3	2,0	1,3	0,8
Werkloze beroepsbevolking (in duizend personen)	538	438	350	314	305	320
Werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	6,0	4,9	3,8	3,4	3,2	3,4
Werkgelegenheid (in uren)	2,4	2,0	2,2	1,7	1,1	0,9
Overig						
Arbeidsinkomensquote (niveau in %)	73,9	73,3	73,1	73,9	75,1	75,9
Arbeidsproductiviteit bedrijven (per uur)	-0,2	0,9	0,6	0,1	0,4	0,9
Individuele spaarquote (in % beschikbaar inkomen) (c)	3,9	3,0	2,8	2,8	3,6	4,0
Saldo lopende rekening (niveau in % bbp)	8,1	10,8	11,2	9,6	9,7	9,1
	niveau in % bbp					
Collectieve sector						
EMU-saldo	0,0	1,3	1,5	1,7	1,1	0,1
EMU-schuld (ultimo jaar)	61,9	56,9	52,4	48,8	46,3	45,2
Collectieve lasten	38,4	38,6	38,7	39,4	39,0	38,6
Bruto collectieve uitgaven	44,0	42,9	42,5	42,1	42,4	42,9
(a) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen.						
(b) Voorheen contractloon bedrijven.						
(c) Niveau; beschikbaar gezinsinkomen is inclusief collectieve besparingen.						

Belangrijkste verschillen met de decemberraming 2020

De belangrijkste verschillen met de in december gepubliceerde raming voor 2019 en 2020 zijn:

- Opwaartse bijstelling van de wereldhandel met 0,1% voor 2020, en van de relevante wereldhandel met 0,5%-punt voor 2020. De bijstelling hangt vooral samen met overloop van realisaties in 2019 als gevolg van voorraadvorming in het VK door onzekerheid rond de Brexit.
- Opwaartse bijstelling van de olieprijs op basis van recente oliefutures. Voor 2020 is de olieprijs met bijna 4 dollar per vat opwaarts bijgesteld tot ruim 62 dollar per vat.
- Opwaartse bijstelling van de Nederlandse kapitaalmarktrente op basis van recente marktverwachtingen, met 0,2%-punt tot 0,0%.
- De bbp-groei in 2020 is 0,1%-punt opwaarts herzien, van 1,3% naar 1,4%. Dit hangt samen met de opwaartse bijstelling van de overheidsbestedingen en van de relevante wereldhandel plus het overloopeffect van de sterker dan verwachte groei in het vierde kwartaal. Het effect hiervan is groter dan dat van de neerwaartse bijstelling van de investeringen in woningen op basis van recente informatie.
- De groei van de overheidsconsumptie is voor 2019 met 0,5% bbp neerwaarts bijgesteld, en voor 2020 met 0,2% bbp opwaarts bijgesteld. Per saldo is het niveau van de overheidsconsumptie in 2020 neerwaarts bijgesteld.
- Als gevolg van de onverwacht lage realisaties van de werkloosheid in december en januari is de raming van het werkloosheidspercentage in 2020 met 0,4%-punt neerwaarts bijgesteld.
- De cao-loongroei marktsector is in 2020 met 0,2%-punt naar boven bijgesteld, dit komt door realisaties en een krappere arbeidsmarkt.
- De inflatie, gemeten als hicp, is voor 2020 met 0,2%-punt naar boven bijgesteld. De cpi is met 0,1%-punt opwaarts bijgesteld. De onderliggende kerninflatie is in de tweede helft van 2019 aangetrokken.
- De mediane koopkrachtstijging in 2020 is ongewijzigd op 2,1%, het opwaartse effect van bijstelling van de loonontwikkeling valt weg tegen het neerwaartse effect van de inflatiebijstelling.
- De neerwaartse bijstelling van de werkloosheid resulteert in de neerwaartse bijstelling van de werkloosheidsuitkeringen met 0,5 mld euro in 2020.
- De belasting- en premie-inkomsten zijn voor 2019 met 0,2% en voor 2020 met 0,1% per saldo opwaarts bijgesteld door meevallende belastinginkomsten in 2019 en de hogere groeiverwachting van de heffingsgrondslagen.
- Het EMU-saldo is in 2019 en in 2020 0,3%-punt opwaarts bijgesteld door meevallers bij de belastinginkomsten, terwijl het niveau van de uitgaven onder de kaders zorg en Rijksbegroting neerwaarts is bijgesteld.

Actualisatie middellangetermijnverkenning en houdbaarheid van de overheidsfinanciën

In voorbereiding op de verkiezingen heeft het CPB in november 2019 een verkenning van de groei in de komende kabinetsperiode (2022 – 2025) uitgebracht.⁴ In december is een studie naar de houdbaarheid van de overheidsfinanciën op lange termijn gepubliceerd.⁵ In deze nieuwe raming actualiseren we de cijfers voor deze beide studies. De voornaamste wijzigingen zijn het gevolg van de nieuwe bevolkingsprognose van het CBS.

De hogere bevolkingsprognose van het CBS leidt tot een forse bijstelling van het arbeidsaanbod en van de potentiële groei. De hogere bevolkingsgroei is significant: in de vorige prognose was de totale bevolking in 2025 17,7 mln, in de nieuwe prognose is dat 18,0 mln. Dit leidt tot een bijstelling van de arbeidsaanbodgroei van ongeveer 0,4%-punt per jaar. Kader 2 licht toe onder welke aannamen de arbeidsaanbodgroei is aangepast. Een hoger arbeidsaanbod betekent ook een hogere potentiële groei. De jaarlijkse feitelijke groei (onder de gebruikelijke veronderstelling dat de output gap aan het einde van de periode sluit) is nu voorzien op 1,5% in 2022 – 2025.

De hogere bevolkingsgroei maakt de woningmarkt nog krappere, maar geeft lucht op de arbeidsmarkt. Het aantal huishoudens groeit harder dan eerder gedacht, waardoor de spanning op de woningmarkt langer aanhoudt. De spanning op de arbeidsmarkt wordt juist wat verlicht. Waar de vorige middellangetermijnverkenning veronderstelde dat er nauwelijks werkgelegenheidsstijging in de marktsector zou kunnen plaatsvinden doordat de groei van het arbeidsaanbod vrijwel volledig door de zorgsector zou worden geabsorbeerd, nuanceert deze actualisatie dat beeld. De werkgelegenheid in de marktsector groeit in de periode 2022-2025 met 0,3%.

De hogere groei en meevallers in de zorg zijn gunstig voor de overheidsfinanciën. De hogere groei leidt tot hogere belastingontvangsten. Ook de uitgaven stijgen als gevolg van de hogere bevolkingsgroei, maar deze worden enigszins gedempt door structurele meevallers in de zorg. Per saldo verbetert het begrotingssaldo met 0,4%-punt ten opzichte van de vorige verkenning. Het saldo blijft daarmee de gehele periode 2022-2025 licht positief op 0,1%. De schuld daalt hierdoor ook sneller dan eerder voorzien, naar 40,8 in 2025.

Het houdbaarheidstekort halveert ten opzichte van december 2019 en komt uit op 0,8% bbp. Dit is ten eerste het gevolg van de verbeterde overheidsfinanciën in de komende kabinetsperiode. Ten tweede verbetert de houdbaarheid ook als gevolg van de gewijzigde bevolkingsprognose. Tussen 2025 en 2060 is er een grotere groei van de bevolking en het arbeidsaanbod als gevolg van de nieuwe CBS-prognose. De toename van het arbeidsaanbod is groter dan die van de bevolking, omdat de bevolking in de nieuwe prognose jonger is en daarom relatief meer werkt. De groei van het arbeidsaanbod wordt enigszins getemperd door de toename van het bevolkingsaandeel met een migratieachtergrond.

Gemiddeld genomen is er beperkte koopkrachtgroei in de periode 2022-2025. In doorsnee neemt de statische koopkracht toe met 0,2% per jaar in de periode 2022-2025, waar dit in de verkenning in november nog nihil was. Voor de helft van alle huishoudens ligt de statische koopkrachtontwikkeling tussen de 0,1% en 0,4% gemiddeld per jaar.

⁴ CPB, 2019, Verkenning Middellangetermijn 2022-2025 ([link](#)).

⁵ CPB, 2019, Zorgen om Morgen ([link](#)).

Tabel 1.2 Kerngegevens voor Nederland, 2001-2025

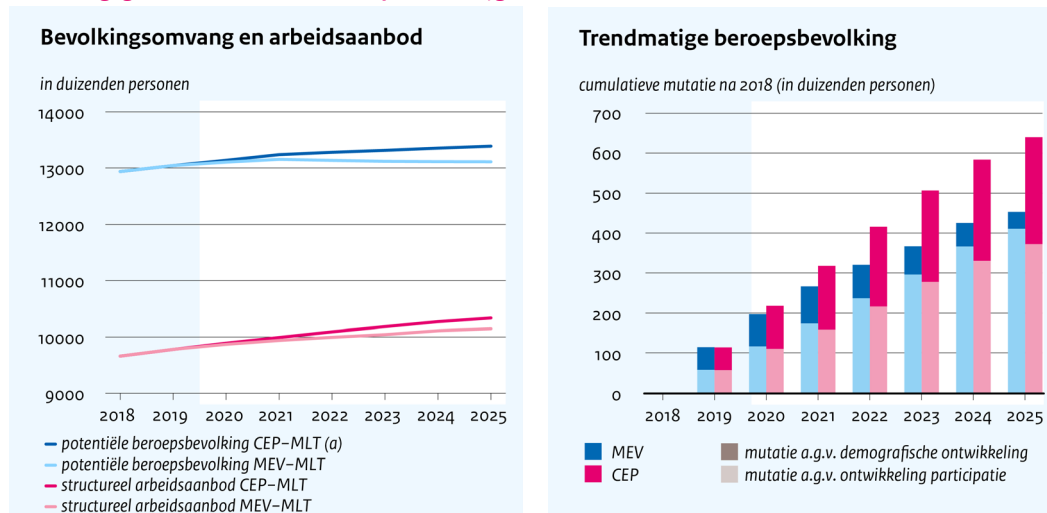
	2001- 2004	2005- 2008	2009- 2013	2014- 2017	2018- 2021	2022- 2025
	mutaties per jaar in %					
Internationale economie						
Relevant wereldhandelsvolume goederen en diensten	3,8	6,0	1,7	4,7	2,5	3,0
Concurrentenprijs (a)	-3,5	0,8	1,3	1,2	1,0	0,8
Olieprijs (dollars per vat, niveau in eindjaar)	36,1	96,3	107,8	54,3	58,4	57,4
Eurokoers (dollar per euro, niveau in eindjaar)	1,24	1,47	1,33	1,13	1,11	1,18
Lange rente Nederland (niveau in eindjaar in %)	4,1	4,2	2,0	0,5	0,1	0,5
Volume bbp en bestedingen						
Bruto binnenlands product (bbp, economische groei)	1,2	2,9	-0,4	2,1	1,8	1,5
Consumptie huishoudens	1,0	0,9	-0,8	1,4	1,9	1,4
Consumptie overheid	2,8	4,0	0,8	0,7	1,9	1,7
Investerings (inclusief voorraden)	-1,0	5,5	-3,7	5,5	2,2	1,6
Uitvoer van goederen en diensten	3,0	5,0	2,2	5,0	3,0	2,8
Invoer van goederen en diensten	2,8	5,0	1,7	5,3	3,3	3,1
Prijzen, lonen en koopkracht						
Prijs bruto binnenlands product	2,8	2,2	0,8	0,7	2,2	1,5
Uitvoerprijs goederen en diensten, exclusief energie	-0,4	1,3	0,8	0,2	1,0	0,8
Prijs goedereninvoer	-1,9	3,3	1,4	-2,2	0,5	0,4
Inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex (hicp)	3,1	1,7	2,0	0,5	1,9	1,5
Loonvoet bedrijven (per uur)	3,3	2,8	1,9	0,6	2,9	2,4
Cao-loon bedrijven (b)	3,0	2,0	1,6	1,3	2,5	2,0
Koopkracht, statisch, mediaan alle huishoudens		0,5	-0,7	1,3	1,1	0,2
Arbeidsmarkt						
Beroepsbevolking	0,6	1,3	0,5	0,3	1,2	0,7
Werkzame beroepsbevolking	0,0	1,9	-0,2	0,9	1,6	0,5
Werkloze beroepsbevolking (in duizend personen, niveau in eindjaar)	466	318	647	438	320	415
Werkloze beroepsbevolking (niveau in eindjaar in % beroepsbevolking)	5,7	3,7	7,3	4,9	3,4	4,3
Werkgelegenheid (in uren)	0,0	1,5	-0,6	1,5	1,5	0,6
Overig						
Arbeidsinkomensquote (niveau in eindjaar in %)	74,0	70,5	74,1	73,3	75,9	75,7
Arbeidsproductiviteit bedrijven (per uur)	1,4	1,5	0,4	0,6	0,5	1,0
Individuele spaarquote (niveau in eindjaar in % beschikbaar inkomen) (c)	-2,2	-2,0	1,7	3,0	4,0	3,3
Saldo lopende rekening (niveau in eindjaar in % bbp)	6,6	4,3	10,1	10,8	9,1	8,9
	niveau in eindjaar in % bbp					
Collectieve sector						
EMU-saldo	-1,8	0,2	-2,9	1,3	0,1	0,1
EMU-schuld (ultimo jaar)	50,3	54,7	67,7	56,9	45,2	40,8
Collectieve lasten	34,8	35,9	36,1	38,6	38,6	38,6
Bruto collectieve uitgaven	43,4	43,2	46,6	42,9	42,9	42,5
(a) Goederen en diensten, exclusief grond- en brandstoffen.						
(b) Voorheen contractloon bedrijven.						
(c) Niveau; beschikbaar gezinsinkomen is inclusief collectieve besparingen.						

Meer arbeidsaanbod

In december 2019 heeft het CBS zijn prognose van de bevolkingsgroei opwaarts herzien. Hierdoor is ook de prognose van de potentiële beroepsbevolking hoger (zie figuur links en noot a). De bijstelling van de bevolkingsgroei komt door een opwaartse bijstelling van de immigratie. De extra immigranten komen uit gebieden waar in eerdere jaren veel immigranten vanwege werk of studie vandaan kwamen. Het verwachte aantal asielmigranten is nagenoeg ongewijzigd ten opzichte van de vorige prognose. Mede door de extra immigratie is de bevolking volgens de huidige prognose gemiddeld ook jonger dan in de voorgaande prognose (0,2 jaar jonger in 2025).

Daarom is de groei van het structurele arbeidsaanbod in de jaren 2022-2025 met 0,4%-punt per jaar verhoogd ten opzichte van de middellangetermijnverkenning van afgelopen november (MEV-MLT), naar 0,9% per jaar. Deze bijstelling is het gevolg van een grotere beroepsbevolking (zie de toename in de donkere staafjes in de figuur rechts). De gemiddelde structurele participatiegraad daalt licht (zie de afname in de lichte staafjes in de figuur rechts). Dat laatste houdt verband met de toename van het bevolkingsaandeel met een migratieachtergrond in de nieuwe bevolkingsprognose (b).

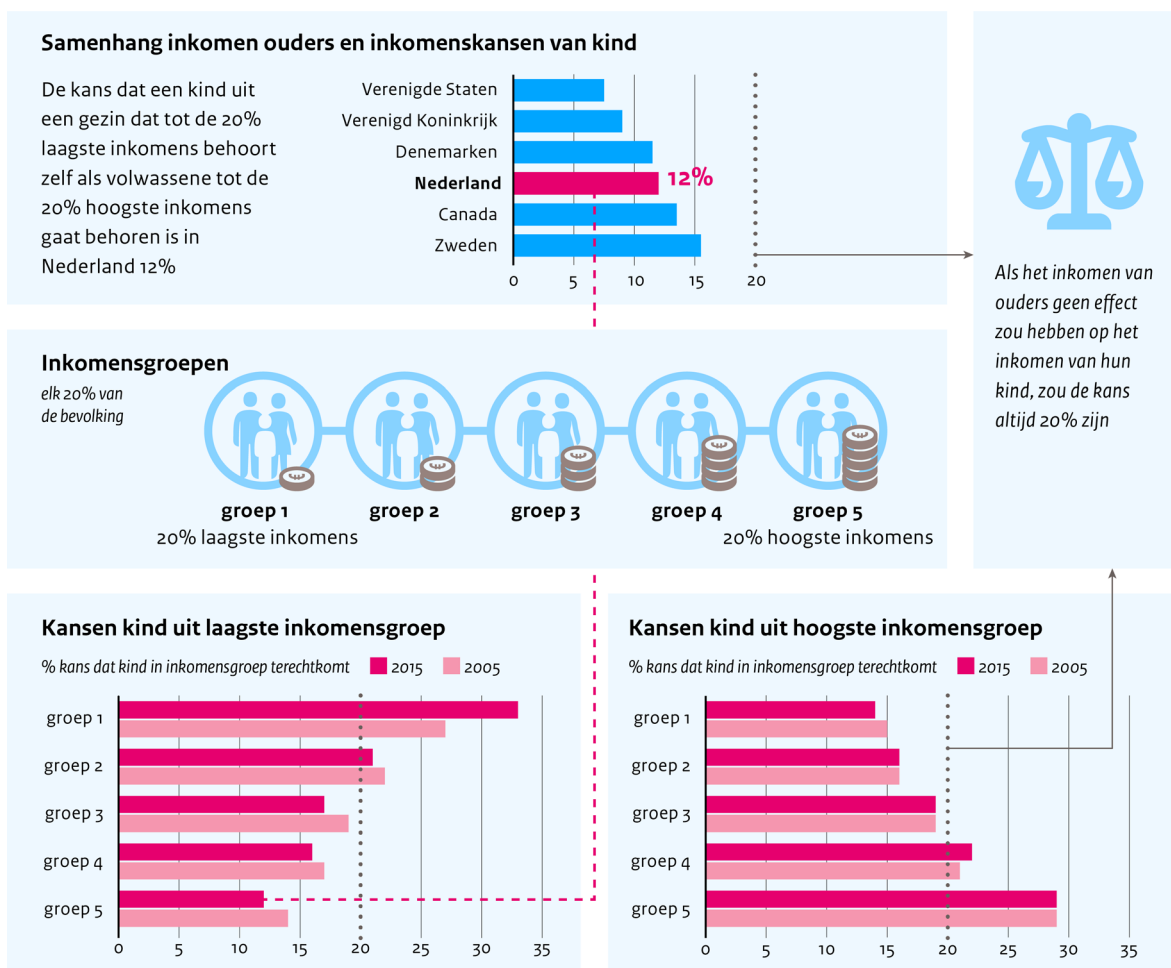
Bevolkingsgroei en arbeidsaanbod opwaarts bijgesteld

(a) Potentiële beroepsbevolking: som van de beroepsbevolking en de niet-beroepsbevolking tussen 15 en 75 jaar.
(b) Voor een analyse van de rol van leeftijd en migratieachtergrond bij de arbeidsparticipatie zie J. Ebrecht, E. Jongen en B. Scheer, 2019, Arbeidsparticipatie en gewerkte uren tot 2060, CPB Achtergronddocument ([link](#)). Daarbij is relevant te vermelden dat de arbeidsparticipatie van de groep arbeidsmigranten en studenten na binnenkomst al min of meer op hun langetermijnniveau zit, in tegenstelling tot asiel- en gezinsmigranten waar initieel sprake is van een lagere participatie, zie bijvoorbeeld OESO, 2016, Making Integration Work: Refugees and others in need of protection, OESO, Parijs ([link](#)).

Ongelijke kansen zijn gemiste kansen

Vrijwel iedereen is voor gelijke kansen, maar dat ideaal wordt niet bereikt. 'Je afkomst mag niet je toekomst bepalen.' 'Want alle kinderen verdienen een even goede start.' Deze zinnen stonden bij de laatste Tweede Kamerverkiezingen in de partijprogramma's van respectievelijk SP en VVD.⁶ Dit suggereert brede consensus over de wenselijkheid van gelijke kansen voor iedereen. Maar ondanks dat gedeelde ideaal maakt het nog altijd uit in welk gezin je geboren wordt. Een kind van wie de ouders een inkomen hebben dat tot de laagste 20% behoort, heeft minder kans zelf een inkomen te verwerven dat tot de hoogste 20% behoort. Figuur 1.1 laat zien dat Nederland daarmee internationaal weliswaar redelijk goed scoort – in de VS wordt de krantenjongen al lang geen miljonair meer – maar dat bijvoorbeeld Canada en Zweden er beter in slagen om van dubbeltjes kwartjes te maken. En met het voorbehoud dat er niet veel datapunten zijn: er is enige reden tot zorg over de ontwikkeling, tien jaar eerder was de kans nog wat groter.

Bron: ter Weel et al., Jansen et al.^{7,8} De grafiek vergelijkt de inkomenspositie van een kind met die van de ouders twintig jaar daarvoor. De kinderen zijn tussen 30 en 40 jaar oud (gemiddeld 35,4 in 2005 en 35,8 in 2015). De ouders waren op het meetmoment wat ouder (gemiddeld 44,8 in 1985 en 45,8 in 1995).

⁶ SP, 2017, #PakDeMacht, programma voor een sociaal Nederland voor de verkiezingen van 15 maart 2017 ([link](#)); en VVD, 2016, Zeker Nederland, VVD verkiezingsprogramma 2017-2021 ([link](#)).

⁷ Ter Weel, B., G. de Jong en S. Muilwijk-Vriend, 2019, Sociale ongelijkheid in Nederland, Amsterdam: SEO Economisch onderzoek ([link](#)).

⁸ Janssen, P., R. Schulenberg, D. van Vuuren en M. Buitenhuis, 2018, Kinderen overtreffen hun ouders minder vaak in inkomen, ESB 103, p. 392-395 ([link](#)).

De kansen zijn te beïnvloeden: *nurture* speelt een belangrijke rol naast *nature*. Talenten, persoonskenmerken en gezondheid zijn deels genetisch bepaald, maar dat geeft niet de doorslag voor toekomstig inkomen, zoals de spreiding tussen verschillende landen hierboven ook al suggereert. Voor de uitkomsten van kinderen met gelijke intellectuele capaciteiten en gezondheid maakt het uit in wat voor gezin ze opgroeien.⁹ Uit studies naar binnenlandse adopties blijkt dat het inkomen van kinderen veel meer wordt bepaald door de adoptieouders dan door de biologische ouders.¹⁰ Een migratieachtergrond heeft ook een negatief effect op de inkomenspositie van kinderen, ook als gecorrigeerd wordt voor het inkomen van de ouders.¹¹ Ook de buurt waarin een kind opgroeit heeft invloed op het inkomen dat het later bereikt. Studies naar gezinnen die vanuit een kansarme buurt naar een betere buurt verhuizen, laten zien dat het latere inkomen van de kinderen daarvan profiteert. Hoe jonger een kind verhuist, des te groter het effect.¹² Dat dit soort buurteffecten niet ligt aan een verbeterde financiële positie van de ouders, blijkt uit een studie in de VS waarbij willekeurige gezinnen is aangeboden om te verhuizen naar een betere buurt.¹³ Dit had een aanzienlijk positief effect op het latere inkomen van de kinderen uit deze gezinnen, maar niet op dat van de volwassenen.

Het inkomen van de ouders neemt niet alleen financiële barrières weg. Uiteraard hebben ouders met een hoger inkomen meer mogelijkheden hun kind financieel te ondersteunen, bijvoorbeeld door bijles of huiswerkbegeleiding in te kopen of studiekosten te betalen. Maar bemiddelde ouders verschillen ook in de niet-financiële ondersteuning die ze hun kind kunnen bieden, denk bijvoorbeeld aan taalvaardigheid, hulp bij studiekeuze, inzet van hun netwerk en het leren van 'hoe het heurt', van de ongeschreven regels die een rol spelen in bijvoorbeeld de latere werkomgeving. Bij kinderen met een migratieachtergrond kunnen deze factoren versterkt worden door taalproblemen of een grotere culturele afstand. De invloed van een goede buurt kan zich manifesteren via de voorbeeldfunctie: een gezonde leefstijl, rolmodellen, normen en waarden.

Zelfs al voor de geboorte lijkt er een relatie te zijn tussen de sociaaleconomische positie van de ouders en de kansen van het kind. Moeders die roken tijdens de zwangerschap, hebben meer kans op een kind dat te klein is bij geboorte of te vroeg geboren wordt, een kind met een lager IQ of een kind met aangeboren aandoeningen.¹⁴ Roken tijdens de zwangerschap komt in Nederland veel vaker voor bij laagopgeleide vrouwen dan bij hoogopgeleide vrouwen (22% versus 1% in 2015).¹⁵ Ook alcoholgebruik tijdens de zwangerschap kan overigens leiden tot vroeggeboorte en ontwikkelingsproblemen,¹⁶ en alcoholgebruik tijdens de zwangerschap komt juist vaker voor onder hoogopgeleide vrouwen dan onder laagopgeleide vrouwen, maar het verschil is veel kleiner (4,6% versus 2,2% vanaf de derde maand).¹⁷

⁹ Heckmann, J. en S. Mosso, 2014, The economics of human development and social mobility, NBER Working Paper 19925 ([link](#)).

¹⁰ Black, S., P.J. Devereux, P. Lundborg en K. Majlesi, 2019, Poor little rich kids? The role of nature versus nurture in wealth and other economic outcomes and behaviors, NBER Working Paper 21409 ([link](#)).

¹¹ Jongen, E., J. Bolhaar, R. van Elk, P. Koot en D. van Vuuren, 2019, Inkomensongelijkheid naar migratieachtergrond, CPB Policy Brief ([link](#)).

¹² Chetty, R. en N. Hendren, 2018, The impacts of neighborhoods on intergenerational mobility I: Childhood Exposure effects, *Quarterly Journal of Economics* 133, p. 1107-1162 ([link](#)). Het onderzoek vergelijkt uitkomsten van kinderen die naar een buurt verhuizen met die van kinderen die daar hun hele jeugd wonen. Ook voor Nederland zijn buurteffecten op inkomen later in het leven aangetoond (Mullwijk-Vriend, S., D. Webbink en B. Ter Weel, 2019, Economische kansen hangen af van de regio waarin kinderen opgroeien, *ESB* 104, p.564-567, [link](#)), hoewel ze wel wat kleiner zijn dan in de VS (2,7% extra inkomen per doorgebracht jaar in de gunstiger buurt versus 4%).

¹³ Chetty, R., N. Hendren, and L. F. Katz, 2016, The effects of exposure to better neighborhoods on children: New evidence from the Moving to Opportunity experiment, *American Economic Review* 106, p.855-902 ([link](#)). In Nederland is slechts één casestudy bekend, waaruit het lastig generaliseren is (Maas, D, 1986, Flodder).

¹⁴ Currie, J. en D. Almond, 2011, Human capital development before age five, *Handbook of Labor Economics* vol. 4b, p. 1315-1486 ([link](#)).

¹⁵ TNO, 2015, Factsheet Roken tijdens de zwangerschap ([link](#)).

¹⁶ Gezondheidsraad, 2005, Risico's van alcoholgebruik bij conceptie, zwangerschap en borstvoeding ([link](#)).

¹⁷ TNO, 2015, Factsheet Alcoholgebruik tijdens zwangerschap en borstvoeding ([link](#)).

Op de basisschool is de kans op goed onderwijs voor een kind met rijke ouders aanzienlijk groter.

Ondanks de vrije schoolkeuze¹⁸ zijn scholen gesegregeerd naar het opleidings- en inkomensniveau en de migratieachtergrond van de ouders. De meeste ouders kiezen een basisschool in de eigen buurt, waardoor leerlingen met een vergelijkbare sociaaleconomische achtergrond doorgaans bij elkaar in de klas belanden. En waar ouders kiezen voor een school iets minder dicht in de buurt, blijkt dit de schoolpopulatie juist minder divers te maken, gemeten naar inkomen en achtergrond van de ouders.¹⁹ De kans dat kinderen met een sociaaleconomische achterstand zich kunnen optrekken aan meer gefortuneerde klasgenootjes, is dus niet groot. Daar komt nog bij dat het lerarentekort zich concentreert op scholen met veel kinderen van ouders met een laag inkomen. Juist de kinderen voor wie je zou hopen dat school de *Great Equalizer* is, hebben hierdoor vaker lesuitval, les van minder ervaren of onbevoegde leerkrachten, of les in grotere groepen.²⁰ Terwijl we juist uit onderzoek weten dat een goede leraar de sleutel is tot kwalitatief goed onderwijs.²¹ Hierdoor is het waarschijnlijk dat kinderen uit buurten met een lage sociaaleconomische status een lager eindniveau bereiken in groep 8.

Bij de overgang naar de middelbare school geven inkomen en opleidingsniveau van ouders de kinderen opnieuw een zetje in de rug. In Nederland wordt internationaal gezien op relatief jonge leeftijd geselecteerd naar onderwijsniveau, waarbij het schooladvies van de basisschool bepalend is. Kinderen van hoogopgeleide ouders en kinderen van ouders met een hoog inkomen krijgen een hoger initieel schooladvies, ook als je corrigeert voor hun score op de eindtoets.²² Dit kan komen doordat docenten rekening houden met de mate waarin het kind financieel of niet-financieel ondersteund kan worden door de ouders, door druk van de ouders, of door (al dan niet bewuste) discriminatie door de docent. En er is nog een effect: als het resultaat op de eindtoets een hoger schoolniveau aangeeft dan het initiële schooladvies, dan heeft het kind recht op bijstelling. De kans dat het schooladvies daadwerkelijk wordt bijgesteld, is hoger voor kinderen van ouders met een hoog inkomen of hoge opleiding, omdat zij vaker om bijstelling vragen.

Kinderen van hoogopgeleide ouders weten dat hogere schooladvies vervolgens ook te verzilveren.

Kinderen van hoogopgeleide ouders krijgen dus een hoger schooladvies bij eenzelfde citoscore. Dan zou je wellicht verwachten dat ze meer moeite hebben dat niveau waar te maken, maar het tegendeel is waar: kinderen van laagopgeleide ouders hebben een grotere kans om alsnog op een lager niveau te belanden.²³ Dat kan komen doordat hoogopgeleide ouders meer belang hechten aan de opleiding of hun kind beter kunnen helpen met huiswerk, mogelijk ook doordat zij financiële middelen hebben om bijles of huiswerkbegeleiding te kopen als het kind dat nodig heeft.²⁴ Voor kinderen die het niveau wel goed aankunnen, blijkt het bovendien lastig om via het 'stapelen' van diploma's alsnog een hoger niveau te bereiken, steun van de ouders speelt ook daarbij een rol. Hierdoor behalen kinderen van hoogopgeleide ouders uiteindelijk een hoger diploma.

Ook op de arbeidsmarkt doet de invloed van ouders zich gelden. Ouders kunnen bij het betreden van de arbeidsmarkt als 'kruiwagen' fungeren door gebruik te maken van hun netwerk.²⁵ Arbeidsmarktdeelname en arbeidsmarktsucces worden daarnaast beïnvloed door een gezonde levensstijl, die ook van ouder op kind

¹⁸ Financiële drempels zijn er nauwelijks in Nederland bij de keuze van een basisschool, maar een zeer beperkt aantal scholen kent een vrij hoge vrijwillige ouderbijdrage. Hoewel zo'n bijdrage dus vrijwillig is, kan er wel een afschrikwekkende werking van uitgaan.

¹⁹ Inspectie van het Onderwijs, 2018, De staat van het onderwijs 2016-2017 ([link](#)).

²⁰ Inspectie van het onderwijs, 2019, De staat van het onderwijs ([link](#)).

²¹ CPB, *Kansrijk Onderwijsbeleid 2016* ([link](#)).

²² CPB, Policy Brief De waarde van eindtoetsen in het po. ([link](#)).

²³ Inspectie van het Onderwijs, 2019, De staat van het onderwijs ([link](#)).

²⁴ De Geus, W. en P. Bisschop, 2018, Licht op schaduwonderwijs: Onderzoek naar deelname aan en uitgaven voor schaduwonderwijs, SEO/Oberon ([link](#)).

²⁵ Kramarz, F. en O. Nordström Skans, 2014, When strong ties are strong: Networks and youth labour market entry, *Review of Economic Studies* 81, p. 1164-1200 ([link](#)).

wordt doorgegeven. En er zijn ook indicaties dat de normen en waarden van ouders over werk en uitkeringsafhankelijkheid doorwerken op de volgende generatie. De afhankelijkheid van sociale zekerheid van kinderen hangt samen met uitkeringsafhankelijkheid van ouders, ook als gecorrigeerd wordt voor opleiding en gezondheid.²⁶ Dit effect is het sterkst voor de afhankelijkheid van een bijstandsuitkering, maar wordt in mindere mate ook gevonden voor arbeidsongeschiktheidsuitkeringen.²⁷

De laatste adem zorgt nog voor extra rugwind, en de ‘warme hand’ helpt ook al mee. Tegen de tijd dat ouders die in staat zijn een erfenis achter te laten overlijden, zijn hun kinderen door de stapeling van grotere kansen gemiddeld genomen beter af. Erfenissen komen daardoor terecht bij degenen die dat het minst hard nodig hebben: huishoudens met een hoog vermogen of inkomen hebben meer kans om een erfenis te krijgen.²⁸ Ouders met voldoende vermogen zetten dat ook steeds vaker in om hun kinderen te ondersteunen bij het kopen van een eerste huis. Doordat dit geld gebruikt wordt voor de aanschaf van een huis en huiseigenaren op lange termijn meer vermogen opbouwen dan huurders, helpen ouders hun kind zo om ook zelf vermogen op te bouwen. En omdat koopwoningen doorgaans in betere buurten staan, wordt de cirkel opnieuw in gang gezet en profiteert ook de generatie van de kleinkinderen mee.

Wat kunnen beleidsmakers doen? Dat het sociaaleconomische succes van kinderen door al deze gezins- en buurteffecten wordt beïnvloed, betekent dat er economisch potentieel onbenut blijft. Het betekent ook dat beleid verschil kan maken. Er zijn een paar beleidsrichtingen te onderscheiden. Uiteraard kan de overheid ervoor zorgen dat bestaande voorzieningen geen financiële drempels kennen. Op dit punt is in Nederland al veel goed geregeld, maar aan de marge is nog winst te behalen, bijvoorbeeld door de vrijwillige ouderbijdrage te begrenzen of te helpen bij de kosten van bijles of huiswerkbegeleiding. Ook zou de toegankelijkheid (laagdrempeligheid, maar ook fysieke nabijheid) van zaken als bijles en huiswerkbegeleiding verbeterd kunnen worden. Juist ouders met een sociaaleconomische achterstand weten wellicht niet altijd de juiste wegen te bewandelen, of kunnen de reiskosten minder makkelijk betalen. Naast het wegnemen van barrières kunnen beleidsmakers er bij de vormgeving van beleid rekening mee houden dat sommige maatregelen de kansongelijkheid juist kunnen vergroten. Gedacht kan worden aan het omdraaien van de eindtoets en het schooladvies, maar ook aan de verruimde schenkingsregeling voor de aankoop van een huis, waar vooral hogere inkomens van kunnen profiteren.

Gelijk behandelen is niet genoeg om gelijke kansen te creëren. Ook als de overheid financiële barrières wegneemt en ervoor zorgt dat het beleid de kansongelijkheid niet verder vergroot, zal dit de ongelijke kansen niet opheffen, juist doordat de diverse ‘steuntjes in de rug’ die hier zijn beschreven zo’n belangrijke rol spelen. Het is niet eenvoudig om kansarme kinderen hiervoor te compenseren. Het meest kansrijk is waarschijnlijk het verhogen van de kwaliteit van voor- en vroegschoolse educatie, en het eerder beginnen met voorschoolse educatie. Beleid dat het ‘stapelen’ van opleidingen makkelijk maakt is eveneens kansrijk, zeker voor kinderen met een migratieachtergrond.²⁹ Ook zou het voor leraren aantrekkelijker kunnen worden gemaakt om te gaan werken op scholen in kansarme buurten, door daar beter te belonen, kleinere klassen te creëren, of de leraren meer ontwikkel- en voorbereidingstijd te geven. Dat zijn natuurlijk wel stuk voor stuk maatregelen die met flinke prijskaartjes komen. Maatregelen in de sfeer van drang en dwang zijn ook

²⁶ Boschman, S., I. Maas, M.H. Kristiansen en J.C. Vrooman, 2019, The reproduction of benefit receipt: Disentangling the intergenerational transmission, *Social Science Research* 80, p.51-65 ([link](#)).

²⁷ Dahl, G.B. en A. Gielen, 2018, Intergenerational spillovers in disability insurance, NBER Working Paper 24296 ([link](#)).

²⁸ Groot, S., M. Lever en J. Möhlmann, 2019, Het effect van erfenissen en schenkingen op vermogensongelijkheid en de rol van belastingen, CPB notitie ([link](#)). Enigszins contra-intuïtief neemt de vermogensongelijkheid door erfenissen en schenkingen juist af, doordat huishoudens die een grote schenking geven, gemiddeld ouder en vermogender zijn dan de ontvangers, zodat vermogen verschuift naar de minder vermogende generatie. Een andere oorzaak is dat huishoudens met lage of negatieve vermogens weliswaar minder schenkingen en erfenissen ontvangen, maar deze zijn in verhouding tot hun initiële vermogen hoger dan bij huishoudens met meer vermogen.

²⁹ OESO, 2017, Catching Up? Intergenerational Mobility and Children of Immigrants ([link](#)).

denkbaar: verplichte deelname aan voor- en vroegschoolse educatie, interventies in de leefstijl, tornen aan de vrije schoolkeuze... zulke maatregelen zullen wellicht nog eerder op politieke bezwaren stuiten dan de dure opties hierboven. Maar wie kansengelijkheid bepleit – en wie doet dat niet? – ontkomt niet aan moeilijke afwegingen. Daarbij is het goed voor ogen te houden dat achter de hier besproken cijfers en mechanismen kinderen schuilgaan die niet hun volledige potentieel bereiken doordat ze daar de kans niet toe krijgen. Ongelijke kansen zijn gemiste kansen, voor het kind en de samenleving als geheel.